

І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

С. В. Степаненко, проф.,
проректор ДВНЗ «Київський
національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

The article describes physical economy as a part of economic theory in which nature and regularity of movement of economic systems are researched into. In particular, interpretations of concept of economic space, economic subject as a source of forces that provides dynamism of economic processes, as well as concept of economic time are given.

В скарбниці світової економічної науки є чимало геніальних ідей, думок, наукових розробок, які десятиліттями чекають нового прочитання, включення в науковий обіг. Вони випередили свій час в очікуванні суспільних умов для втілення у життя, набуття актуальності та суспільної підтримки. До них слід віднести сукупність наукових ідей, творчих пошуків різних людей, що влучно об'єднані містким поняттям «фізична економія».

Дивовижним та незбагненим є той факт, що фундаторами переважної більшості цих наукових розробок є автори, які народились, жили і працювали на українській землі. Це дало підстави назвати висунуті та обґрунтовані ними ідеї українською школою фізичної економії. Серед цих авторів величні постаті Сергія Подолинського, Володимира Вернадського, Миколи Руденка та їх послідовників. Вони зуміли розглянути ключові проблеми збереження життя на Землі у тісному зв'язку з господарською діяльністю людей, вказати на глибинний взаємозв'язок між природними і соціальними процесами.

Довгий час ідеї фізичної економії залишалися поза увагою наукового співтовариства. Однією з причин такого становища є домінування в економічній науці ідей та підходів класичної і неокласичної економічних теорій та їх численних варіантів. Не

останню роль також відіграло недостатнє обґрунтування методологічних засад¹ фізичної економії. Неспроможність нині домінуючих економічних теорій пояснити причини криз, що переживає світова економіка та запропонувати шляхи розв'язання наростаючих економічних проблем, зробили актуальним звернення до альтернативних економічних теорій і, зокрема, до ідей фізичної економії.

В той же час, за останні десятиліття виникли сприятливі умови для розвитку альтернативних економічних теорій. Відбуваються докорінні зміни у загальнонаукових підходах дослідження природи і суспільства. На зміну принципам, обґрунтованим Рене Декартом, Ісаком Ньютоном та іншими фундаторами класичної науки, приходять підходи системно-синергетичного аналізу. Уточнюються філософські засади наукових досліджень — поряд з ґносеологічним аналізом все активніше використовуються ідеї та інструментарій онтології. В суспільствознавстві зазначені зміни привели до обґрунтування цивілізаційної парадигми наукового пізнання та організації суспільних процесів. Все це відкриває перспективи для розробки методологічних засад та змісту фізичної економії.

Відправним пунктом у характеристиці методології фізичної економії є найзагальніше її визначення, встановлення кола ключових проблем, що відображають її сутність. Вже сама назва — «фізична» (від грецького фізика (єство, природа — *utíná*) — наука про загальні властивості та закони руху в природі), — дає ключ до розуміння сутності фізичної економії. В центрі уваги фізичної економії лежить дослідження сил, що забезпечують рух господарської системи; суспільний простір, у якому діють ці сили; час та енергія економічного розвитку тощо. Фактично, мова йде про дослідження динамічної моделі економічної системи, про використання обґрунтованих фізикою понять сили, енергії, простору, руху для пояснення економічних процесів.

Відомо, що протягом століть властивості та закони руху в природі досліджувала класична (ньютонівська) фізика, підходи та висновки якої використовувались багатьма науками про природу і суспільство. Не дивно, що вони знайшли своє відображення

¹ Під методологією прийнято розуміти систему принципів та способів організації процесу пізнання, за допомогою яких здобуваються нові та впорядковуються (переосмислюються) раніше набуті знання. Методологія кожної науки, як правило, включає в себе загальнонаукові підходи, якими керується людство на певному етапі свого історичного розвитку; фундаментальні теоретичні положення даної науки, що використовуються в процесі пізнання як опорні точки і сприймаються як аксіоми; основні напрямки наукового аналізу; методи пізнання, що відповідають особливостям наукового об'єкту.

(з певною корекцією) і в класичній та неокласичній економічних теоріях. Нині фізична наука, спираючись на потенціал системного аналізу, значно збагатила уявлення про рух та сили, що його забезпечують. Це дозволило сформувати новий напрямок науки — квантову фізику. Її ключові поняття та підходи сьогодні використовуються багатьма науками в якості методологічного інструментарію. З урахуванням особливостей суспільного розвитку вони використовуються фізичною економією в якості однієї з методологічних основ. Остання орієнтована на дослідження властивостей (характеристик) та законів руху економічної системи, на протікання економічних процесів.

У зв'язку з цим, слід вказати на неправомірність традиційного обмеження кола проблем, які досліджує фізична економія, лише питаннями, що розглядали фізіократи. Як відомо, останні особливого значення в господарському житті людей надавали природним силам та землі. Не відкидаючи значення цих чинників необхідно підкреслити, що в економічній системі діють суспільні сили, а сили і закони природи неможливо безпосередньо переносити як на рух соціальної матерії. Фізична економія, використовуючи потенціал фізіократизму досліджує перетворення фізичних сил у соціальні сили, обґрунтовує поняття економічного простору, економічного часу та інших базових категорій економічної динаміки.

Фізична економія — це напрямок економічної теорії, який розкриває динамічні характеристики господарської системи суспільства, досліджує сили та умови, що забезпечують її рух. За своєю сутністю вони є суспільними силами, які сформувалися в результаті свідомої діяльності людей та використанні ними сил природи. Економічні суб'єкти виступають носіями цих суспільних сил, а простором щодо їх розгортання є суспільне середовище.

Окреслене коло проблем, що відображають сутність фізичної економії, дозволяє встановити основні напрями її методологічного обґрунтування. Перш за все, слід сказати про філософські засади онтології, які дозволяють розкрити місце і роль економічних суб'єктів, що виступають носіями рушійних сил господарського розвитку. Микола Руденко в праці «Гносис і сучасність», спираючись на ідеї Платона, Данте, Канта та інших філософів, аргументовано показав, що для пізнання динамізму економічних процесів необхідним є не лише методологічний інструментарій гносеології, а й онтології.

Центральною ідеєю онтології виступає єдність людини і середовища її життєдіяльності, дослідження буття людей. Як зазначав

І. Кант — буття у відриві від індивіда втрачає будь-який сенс. Людина не лише пізнає реальність, а й творить її, виступає носієм досвіду і джерелом сил, що перетворюють дійсність. Включення онтологією людини у реальність (буття), суттєво змінює традиційні, притаманні гносеології, підходи до неї як до відстороненого спостерігача за ходом «об'єктивних» процесів, що не проходять через її волю та свідомість. Онтологія дозволяє принципово змінити ідеологічне протиставлення в рамках, так званого, основного питання філософії — матерії й свідомості, — і, тим самим, відкрити шлях для дослідження свідомо організованої господарської діяльності людей.

Як писав київський філософ С.Б. Кримський, нині «... замість одвічної матеріалістичної філософської ідеї вторинності свідомості, виникає нова концепція єдності буття й розуму, а основне питання філософії трансформується в проблематику боротьби раціоналізму та ірраціоналізму»¹. На початку ХХ століття відомий учений і громадський діяч, один із творців системного аналізу О.О. Богданов характеризував єдність і протилежність між зазначеними сторонами життя людей як співвідношення між стихією та свідомою організацією діяльності, співвідношення, що відображає міру здобуття людиною свободи. Онтологія дозволяє не лише показати людину в реальних процесах, а й розкрити рушійні сили, що пов'язані з її свідомістю — знаннями, досвідом, цілями, мотивами діяльності тощо. З цих причин вона виступає філософською основою фізичної економії, стає неодмінним фундаментом дослідження закономірностей руху економічної системи.

Фізична економія використовує також принципи і підходи, що утворюють цивілізаційну парадигму суспільствознавства. Вона прийшла на зміну формаційній парадигмі і виникла в результаті застосування системно-синергетичного аналізу та онтології до суспільних процесів, творчо інтегрує наукові здобутки формаційного аналізу суспільства. Фізична економія реалізує принцип людиноцентризму, згідно якого всі суспільні (у т. ч. й економічні) процеси досліджуються з позиції активної ролі людини в них. Для фізичної економії вкрай важливим є розкриття цивілізаційних факторів економічного розвитку, вплив на нього з боку політичної, духовно-культурної, соціальної підсистем суспільства. Лише на засадах цивілізаційної парадигми відкривається можли-

¹ Пахомов Ю.Н., Павленко Ю.В., Крымский С.Б. Пути и перепутья современной цивилизации. — К., 1998. — С. 394.

вість показати всю сукупність соціальних сил, які концентруються в свідомій діяльності людей. Тому остання виступає однією із методологічних основ фізичної економії.

Для фізичної економії велике значення має принцип суб'єктності, що виступає альтернативою відомому у неокласичній економічній теорії принципу методологічного індивідуалізму. Його обґрунтування стає можливим лише в рамках цивілізаційної парадигми і дозволяє розкрити внутрішні, «живі» (за Лейбніцом) рушійні сили економічних процесів. Економічний суб'єкт — це активне начало господарських процесів, яке утворює людина чи колектив людей, що мають власну мету та здатності до дій, необхідні матеріальні та суспільні умови діяльності, та взаємодіють з ними заради досягнення власних та суспільних цілей. Суб'єкт завжди є продуктом певної цивілізації, формується та діє під впливом усіх цивілізаційних факторів.

Економічний суб'єкт як центральна постать динамічної моделі економічної системи не лише пізнає дійсність, а й практичною діяльністю інтегрує зовнішні сили та направляє їх на досягнення власних і суспільних цілей. У цьому процесі виключну роль відіграє праця людини, суть та значення якої по новому трактує фізична економія. Сергій Подолинський, один із фундаторів фізичної економії, побачив у процесі праці не звичайну затрату робочої сили, а унікальний процес збереження та примноження енергії сонячного світла. Праця людини розглядається як процес перетворення природної енергії в соціальну енергію. На відміну від природних сил, дія яких вимірюється фізичними одиницями, праця людини інтегрує природні та суспільні сили, а її результати набувають соціального змісту й вимірюються продуктивністю праці або вартістю створеного продукту. Фізична економія підкреслює унікальну місію людини на Землі, пов'язану зі збереженням та примноженням природної енергії, наданні їй якісно нової форми.

За своїм змістом праця людини суттєво різниться у окремих сферах та галузях суспільної діяльності, різною мірою забезпечує збереження і примноження енергії природи. Багато авторів підкреслюють особливу роль праці в аграрному секторі, що, на нашу думку, знайшло своє відображення у теорії фізіократів. Нині вирішальне значення у генеруванні соціальної енергії має творча праця, яка втілюється не лише у матеріальних формах багатства, а й у знаннях, компетенціях, інформації, духовних здобутках суспільства. На відміну від матеріальних благ, ці результати праці в процесі споживання не зникають, а примножуються, так як ста-

ють надбанням усіх тих людей, які ними оволоділи. Природа інформаційного суспільства, знаннєвої економіки може бути розкрита лише на основі пізнання соціальної енергії, формування її творчою працею людини.

Фізика доводить, що дослідження руху та сил, які його забезпечують, неможливе поза часом і простором. Тому важливим методологічним аспектом фізичної економії виступає пізнання простору прикладання соціальних сил, що забезпечують рух економічної системи. Економічний простір діяльності суб'єктів формується у сукупності матеріальних та суспільних умов праці людей. Матеріальні умови прийнято пов'язувати з технікою і технологією, що використовують люди, а соціальні умови — з економічними інститутами та механізмами координації дій людей. Вони виступають зовнішнім середовищем по відношенню до праці людей і характеризують вплив зовнішніх (мертвих, за Лейбніцом) сил на їх діяльність.

Від якості зовнішнього середовища залежить результативність праці людей. Воно може забезпечити співпадіння векторів дії живих і мертвих (внутрішніх і зовнішніх) сил і тим самим сприяти досягненню ефекту синергії у функціонування економічної системи, або направити ці вектори в різні сторони, в бік взаємного погашення цих сил. Тому ефект діяльності людей значною мірою залежить від організації суспільного середовища, від доцільності економічних інститутів, що виступають суспільними умовами праці людей.

Ще одним важливим методологічним аспектом фізичної економії є обґрунтування сутності та введення у науковий аналіз принципу монадності. Висунута ще у працях філософів Древньої Греції, глибоко розглянута Лейбніцем, ідея монадності знайшла всебічне наукове тлумачення у працях Миколи Руденка. Під монадою розуміють цілісне утворення, що виникає в результаті нерозривної єдності матерії і свідомості, сили і простору, внутрішньої та зовнішньої енергії, суб'єкта та середовища його діяльності. Вона розглядається як структурна одиниця буття, а різні масштаби монад, їх розташування та ієрархія зв'язків дозволяє відобразити структуру буття.

Застосування принципу монадності в дослідженні економічної системи відкриває шлях для успішного розв'язання ряду дискусійних питань. Зокрема йдеться про розкриття сутності головного учасника господарського життя — економічної організації та структури економічної системи. Люди та матеріальні умови їх діяльності; індивідуальні та спільні цілі, в яких відображені сили та

вектори їх прикладення; економічні інститути та способи координації їх дій, можуть бути зведені у єдине ціле лише на засадах монадності та виступити у формі економічної організації. Вони виникають у різних сферах господарського життя, виконують різні функції, мають різні масштаби, але всі вони пов'язані між собою суспільним поділом праці та власністю на засоби виробництва. В кожній із них індивіди відіграють вирішальну роль, є носіями сил що забезпечують рух економічного життя, а тому виступають основою структури господарської системи. Фізична економія як важлива складова економічної науки, що досліджує закономірності руху економічної системи, відкриває шлях для пізнання її структури.

Отже, фізична економія постає як сучасний напрям економічної науки, що спирається на власні методологічні засади та цілісну систему наукових понять, категорій і законів. Серед них необхідно виділити наступні положення (аспекти методології):

1. Використання, обґрунтованих квантовою фізикою, принципів і підходів до аналізу, загальних властивостей та законів руху матерії у дослідженні суспільства і його господарської сфери. Звернення до понять сили та її носія, простору, часу, енергії руху тощо, знаходження їх аналогів у категоріальному апараті економічної науки дозволяє зрозуміти сутність її визначення як фізичної економії.

2. Поєднання гносеологічних та онтологічних засад наукового дослідження суспільства і його господарської сфери. В центрі аналізу знаходиться буття як єдність людини і середовища її життя, пізнавальної і практичної діяльності, матерії та свідомості, що стає надійною опорою для розуміння сутності економічних процесів.

3. Застосування принципів цивілізаційної парадигми суспільствознавства, згідно якої усі суспільні (у тому числі й економічні) процеси розглядаються виключно з позиції визначальної ролі людини, під кутом зору людиноцентризму. На формування та діяльність людини значний вплив здійснюють цивілізаційні фактори з боку політичної, духовно-культурної та соціальної систем.

4. Людина розглядається в господарському житті суспільства як економічний суб'єкт, що є носієм іманентно притаманних йому сил, і свідомо їх використовує заради досягнення певних цілей та знаходиться в історично визначеному суспільному середовищі.

5. Свою активність (дію по реалізації сил) економічні суб'єкти проявляють у праці, важливою характеристикою якої є збере-

ження і прирощення сил та перетворенні їх у соціальні сили, формування якісно нової енергії суспільного розвитку. Ця енергія виступає не лише у матеріальних об'єктах багатства, а й у формі інформації, знань, досвіду, кваліфікації.

6. Суспільне середовище розглядається як простір прикладення сил економічними суб'єктами і виступає як сукупність економічних інститутів, норм і правил взаємодії. Від досконалості суспільного середовища залежить скоординованість дій економічних суб'єктів, результативність функціонування господарської системи.

7. Економічні суб'єкти та суспільне середовище їх діяльності в своїй єдності утворюють цілісність — економічні організації. У них поєднуються внутрішні та зовнішні сили руху, матерія і свідомість, пізнання яких здійснюється на принципах монадності. Економічні організації — монади виступають структурними елементами господарської системи суспільства.

8. Фізична економія — це цілісна система економічних знань про функціонування і розвиток (динамізм) господарської сфери суспільства. В ній логічно поєднані наукові знання про природні сили, їх збереження і примноження, про формування суспільних сил розвитку. Вона відкриває можливість для подолання однієї з найбільших гострих проблем сучасної економічної науки — фрагментарності знань.

Величність і значимість завдань, що стоять перед фізичною економією, евристичний потенціал її методології, дозволяють стверджувати, що вона неодмінно вийде з тіні домінуючого нині мейнстріму, утвердиться на передових позиціях розвитку економічної науки і в цьому є призначення фізичної економії в найближчій перспективі. Складаємо шану людям, які створювали фундамент фізичної економії, які випереджали свій час і передбачили значимість цих ідей для розвитку людства.

Література

1. *Богданов А. А.* Тектология (Всеобщая организационная наука): В 2-х кн. — М.: Экономика, 1989.
2. *Лейбниц Т. В.* Сочинения: В 4 т. — М.: Мысль, 1982.
3. *Пахомов Ю. Н., Павленко Ю. В., Крымский С. Б.* Пути и перепутья современной цивилизации — К., 1998.
4. *Руденко М. Д.* Гносис і сучасність. — Тернопіль: Джура, 2001.
5. *Подолінський С. А.* Вибрані твори / Упоряд. Л. Я. Корнійчук. — К.: КНЕУ, 2000.